

ՔՈՒՉԱԿԻ ԵՎ ՀԱՅՐԵՆՆԵՐԻ ՄԱՍԻՆ
ԵՂԻՇԵ ԶԱՐԵՆՑԻ ԸՆԿԱԼՈՒՄԸ*

ՎԱՆՈ ԵՂԻԱԶԱՐՅԱՆ

Բանալի բառեր՝ Քուչակ, Հայրեններ, Չարենց, ստեղծագործություն, ընկալում:

Ամփոփում

1922 թ. տպագրված «Նարեկացու, Քուչակի պես լուսապսակ ճակատ չկա» տողը Չարենցը գրել է, երբ գիտությունը դեռևս անհայտ էր Քուչակի իրական աշուղական ստեղծագործությունը, ուստի բնական է կարծել, որ Չարենցը, այստեղ Քուչակ ասելով, նկատի է ունեցել Հայրենները, մինչդեռ 1932 թ. գրված պոեմում բանաստեղծը Հայրենների հեղինակներին անվանել է «քերթողներ գեղջուկ Հայրենների»: Ավելի ուշ՝ 1935 թ., իբրև թվարկում իրար կից ներկայացրել է մեր միջնադարյան Հայրենները, նաև Քուչակի անունը՝ որպես աշուղի, որին ապա հաջորդում են Նաղաշ Հովնաթանի և Սայաթ-Նովայի անունները: Անկասկած է, որ Չարենցի նման անհատականությունը չէր կարող անտեղյակ լինել Հայրենների շուրջ բանասիրական վեճին, և ժամանակագրորեն նրա ընկալումները փոփոխվել են գիտության զարգացմանը զուգընթաց, առավելապես՝ Մ. Աբեղյանի տեսության ազդեցությամբ:

Նախաբան

Դեռևս XIX դ. վերջին Արիստակես վարդապետ Տեկանցը «Հայերգ մեղեդիք տաղք եւ երգք» ժողովածուում «Հայ աշուղներաց սերերգ յաղագս հոգւոյ եւ սիրոյ ոտանաւոր է բանս» վերնագրով տպագրեց «Այս ծովական գիշերս ի բուն» սկզբածքով Հայրենային տաղաչարքը¹: Թեև Տեկանցը տաղաչարքի վերնագրում շարքն անվանում է աշուղների սիրերգեր, սակայն իր գրքի առաջաբանում գրում է. «Այս ծովական գիշերն ի բուն երգն՝ Նահապետ վարպետ Քուչակինն է, որ օրինակուած է ՌԷԱ (1583) ի Սեբաստեայ, և նոյն օրինակէն հանած է կրկին ՌՃՂԷ (1746) թուին Պետրոս էրեցն»²:

Տեկանցի այս կարծիքի մասին Սարգիս Հարությունյանը գրում է. «Տեկանցի միակ երերուն հիմքը թերևս այն է եղել, որ իր ժողովածուում հիշյալ տաղաչարքից դուրս զետեղված մի ընդարձակ Հայրենի («Գուգալ մ'ես յերեկ տեսայ») վերջում հիշատակված է Խառակոնիսցի (Վանեցի) Քուչակի անունը:

* Ներկայացվել է 31. V. 2024 թ., գրախոսվել է 01. VII. 2024 թ., ընդունվել է տպագրության 27. III. 2024 թ.:

¹ Տես Հայերգ մեղեդիք տաղք եւ երգք, հաւաքեց Արիստակէս վարդապետ Տէվկանց ուխտէն Վարազայ (այսուհետ՝ Տէվկանց ուխտէն Վարազայ). 1883, 27–45:

² Տէվկանց ուխտէն Վարազայ. 1883, ԺԲ:

Սակայն տարօրինակն այն է, որ Տեկանցն այդ երգի հեղինակ համարում է ոչ թե նախաբանում իր հիշատակած «Նահապետ վարպետ Քուչակին», այլ նրա թոռանը՝ Քուչակին, որը, ըստ նրա, եղել է նշանավոր աշուղ: Տեկանցի այս երկու պնդումներն էլ փաստարկված չեն և գիտական արժեք չունեն, մանավանդ որ այս երգի մինչ այդ հրատարակված մեկ այլ տարբերակում և այլ ձեռագրերում վանցի Քուչակի փոխարեն հիշատակված է այլ անձնանուն՝ Սարկավազ («Սարկավազ, ասող բանիս»), իսկ տարբերակներում՝ Կիրակոս երեց («Ասէ, Կիրակոս երէց»): Հետևաբար, վիճելի է մնում այդ մեկ երգի վանցի Քուչակին պատկանելու հիշատակությունն անգամ»³:

Բանասիրական խնդիրները և Չարենցի 1920-ական թվականների ընկալումը Քուչակի մասին

Արիստակես Տեկանցի պնդումը դառնում է բանասիրական մի մեծ թյուրիմացություն պատճառ, որը շարունակվում է նաև մեր օրերում: Թեև աշխարհի տարբեր ձեռագրատներում պահպանված հայրեն պարունակող 150 ձեռագրերից որևէ մեկում չկա Քուչակի անունով գեթ մեկ հայրեն, սակայն մեզանում դեռևս համառորեն պնդում են, թե հայրենների հեղինակը Քուչակն է, հակառակ դեպքում ինչո՞ւ է Եղիշ Չարենցը գրել՝ «Նարեկացու, Քուչակի պես լուսապսակ ճակատ չկա»⁴:

Չարենցի այս տողում Քուչակի անվան հիշատակությունն ունի իր բացատրությունը: Հարցին, ի դեպ, անդրադարձել է նաև Հենրիկ Բախչինյանը՝ գրելով. «Չարենցը «Ես իմ անուշ»-ը գրել է 1920-ին. դրանից մեկ տասնամյակ հետո միայն պիտի լույս տեսներ Մ. Աբեղյանի «Հին գուսանական ժողովրդական երգեր» ուսումնասիրությունը, որտեղ հիմնովին պիտի մերժվեր հայրենների Նահապետ Քուչակին վերագրելու վարկածը: Այդ վերագրումը կատարվել էր 1883-ին Արիստակես Տեկանցի կողմից և տասնամյակների ընթացքում վերածվել էր այնպիսի ամուր կարծրատիպի, որ Արշակ Չոպանյանի նման ներհուն ուսումնասիրողն անգամ վիճարկել է Աբեղյանի տեսությունը հայրենների մասին, հետագայում, այնուամենայնիվ, հրաժարվելով հայրենների մասին, Քուչակին վերագրելու իր նախկին կարծիքից»⁵:

Նախ երկու խոսք Չարենցի տաղի մասին: 1920–1921 թթ. Ե. Չարենցը գրեց իր «Տաղարան» շարքը, որը փակվում է «Ես իմ անուշ Հայաստանի» գեղարվեստական վարպետությունը գրված բացառիկ տաղերից մեկով, որն արժանացել է ինչպես ժամանակակիցների գաղափարական թերագնահատումներին, այնպես էլ արժանի վերարժեևորումներին: Տաղի մասին առաջին անգամ մարգարեաբար գրել է Արշակ Չոպանյանը, թե այն «հայ բանաստեղծության ծաղկաքաղներուն հավիտենական զարդերեն մին պիտի ըլլա»⁶:

Այս տաղին անդրադարձել են նաև Հ. Սուրխաթյանը, Հ. Օշականը, Ավ. Իսահակյանը, Մ. Սարյանը, Հր. Քոչարը, Ս. Աղաբաբյանը, Խ. Սարգսյանը, Հ.

³ Հ ա ր ու թ յ ու ն յ ա ն. 1996, 153–154:

⁴ Չ ա ր Ե ն ց . 1987, 228:

⁵ «Գրական թերթ» (Երևան), 08. II. 2019:

⁶ Չ ո պ ա ն յ ա ն. 1924, 1:

Սալախյանը, Վ. Պարտիզոնին, Հր. Թամրազյանը և այլք: Իսկ էդ. Ջրբաշյանը մի առանձին ուսումնասիրություն է նվիրել այս տաղին՝ «Տասնվեց տող (Եղիշե Չարենցի «Ես իմ անուշ Հայաստանի բանաստեղծությունը»)» վերնագրով, որում տաղը անվանում է «յուրօրինակ ազգային հիմն, սիրո երգում հայրենիքին»⁷:

Մեզ հետաքրքրող հարցի տեսանկյունից կարևոր է, որ տաղն առաջին անգամ տպագրվել է Չարենցի «Երկերի ժողովածու»-ի առաջին հատորում (Մոսկվա, 1922 թ.):

Հարցի պարզաբանման համար անհավ կարևոր է, թե ի՞նչ կարծիքներ կային մինչև 1922 թ. Քուչակի և հայրենների մասին, որի ազդեցությունը էլ մեծ բանաստեղծը կարող էր գրել այդ տաղը:

Այսպես՝ առաջին անգամ հայրենները, ինչպես ասվեց, տպագրել և անհիմն Քուչակին է վերագրել Արիստակես Տևկանցը: Ապա Մ. Աբեղյանը 1900 թ. էջմիածնի ճեմարանի ուսանող Հովհաննես Թադևոսյանին հայրենների ուսումնասիրությունը սեմինարական աշխատանքի թեմա է հանձնարարել, որն իր աշխատանքը տպագրել է 1902 թ. Թիֆլիսում՝ «Նահապետ Քուչակի երգերը» վերնագրով: Նույն թվականին Փարիզում Ա. Չոպանյանը տպագրել է «Նահապետ Քուչակի դիվանը» մինչ այդ «Անահիտ» ամսագրում⁸ և այլուր հրատարակելով հայրենները Քուչակի անունով:

Արդ՝ 1883–1920-ական թվականների կեսերին հայրենները հանրությունը հայտնի են որպես Քուչակի երգեր: Բնականաբար, Չարենցը ևս ծանոթ էր Ա. Տևկանցի ու Ա. Չոպանյանի հրապարակումներին, որոնց ազդեցությամբ էլ հայրենները կարող էր համարել Քուչակինը, թեև «Նարեկացու, Քուչակի պես լուսապսակ ճակատ չկա» բանաստեղծական տողում ուղղակի իմաստով չկա որևէ հիմք պնդելու, թե Չարենցը հայրենները համարել է Քուչակինը, սակայն պարզ է, որ Քուչակ ասելով՝ այստեղ Չարենցը նկատի է ունեցել հենց հայրենները, քանի որ այդ ժամանակ հայագիտությունն անհայտ էր նաև Քուչակի իրական աշուղական ժառանգությունը⁹:

Ի դեպ, Հովհ. Թումանյանը ևս Քուչակի մասին ունի այն տեղեկությունը, ինչն ուներ Չարենցը 1920-ականների սկզբին: Այդ է պատճառը, որ նրա հայտնի «Նաղաշ Հովնաթանը և նրա, Քուչակ Նահապետի ու Սայաթ-Նովայի սերը» հոդվածում հայրենները ներկայացված են որպես Քուչակի սիրո երգեր: Հիշյալ հոդվածը շարունակաբար տպագրվել է 1911 թ. «Հորիզոն»-ի ապրիլի 30-ի, մայիսի 1-ի, մայիսի 3-ի, մայիսի 11-ի համարներում, այնուհետև՝ 1916 թ., առանձին գրքույկով:

Հովհ. Թումանյանը մահացել է 1923 թ. և չի հասցրել տեղեկանալ հայրենների մասին հայագիտության մեջ եղած մյուս տեսակետին:

⁷ Ջրբաշյան. 1982, 429:

⁸ «Անահիտ» (Փարիզ), 1902, թիւ 6, 117–125, թիւ 9, 189–199:

⁹ Քուչակի աշուղական մի երգի մասին հիշատակություն ունի Մ. Աբեղյանը: Ավելի ուշ Քուչակի մի քանի երգերը տպագրվել են գիտական մամուլի էջերում, սակայն ամբողջական գրքով Քուչակի թվով 29 աշուղական երգերը տպագրել ենք մենք (տե՛ս Քուչակ. 2017):

Ա. Չոպանյանի դիտարկումները և Ե. Չարենցի 1930-ական թվականների ընկալումը Քուչակի ու Հայրենների հեղինակների մասին

Չարենցը 1932 թ. հուլիսի 12–16-ին գրած «Գովք խաղողի, գինու և գեղեցիկ դպրության» պոեմում Քուչակի փոխարեն Հայրենների երգիչներին անվանում է գեղջուկ Հայրենների քերթողներ.

Օ, դո՛ւք, հեռավոր եղբայրներ ի՛մ,
Քերթողնե՛ր գեղջուկ Հայրենների ...¹⁰

Պարզ է, որ փոխվել է բանաստեղծի պատկերացումը Հայրենների հեղինակների և Քուչակի մասին, քանի որ բանասիրությունը 1920-ից մինչև 1932 թվականը որոշ առաջընթաց էր արձանագրել Հայրենների ուսումնասիրման գործում: Մասնավորապես, խոսքն այստեղ Ա. Չոպանյանի և Մ. Աբեղյանի տեսակետների մասին է:

Ա. Չոպանյանը 1926 թ. «Հատընտիր էջեր քուչակեան տաղաշարքէն» գրքի առաջաբանում գրել է. «Յայտնի չէ արդէն իրապէս, թէ ո՞վ է հեղինակը այդ զմայլելի երգերուն: Նահապետ Քուչակի անունը՝ միայն Ա. Վ. Տէվկանցի Հայերգին յառաջաբանին քանի մը տարտամ տողերուն մէջ է որ կ'պցուած է այդ տաղերուն. ձեռագիրները, որ այդ տաղերէն կը պարունակեն, ո եւ է հեղինակի անուն չեն տար»¹¹:

Ամբողջ հարցն այն է, որ Ա. Չոպանյանը երկար տարիներ ձեռագրերից հավաքել էր Հայրենների նոր շարքեր, հնարավորինս ուսումնասիրել դրանք, դրանց ձեռագրերը և համոզվել, որ ձեռագրերում որպես Հայրենների հեղինակ երբեք չի հիշատակվում Քուչակը, որոնք էլ ունեն ժողովրդական շունչ ու ոգի. «Այդ տաղերուն հաւաքական նկարագիրը իրենց ժողովրդական դրոշմին մէջ է, անոնք կ'արտայայտեն ոչ թէ անհատի մը մասնայատուկ եան ու ճաշակը, այլ ամբողջ ժողովուրդի մը հոգին ու բնագոյական ինքնաբերական գեղեցկագիտութիւնը՝ ժողովուրդին խօսուն ու կենդանի լեզուով, անոր բնորոշ աստիճանները, սիրելի դարձած խօսքի ձեւերը, առածները, շատոնց ի վեր անոր մէջ տարածուած ուսմական երգի տիրական մօթիֆները ձուլելով-հալեցնելով անձանօթ մեծ աշուղի մը այդ ոսկեղէն քնարերգութեան մեջ, զայն դարձնելով հայ ժողովրդական բանաստեղծութեան գերագոյն խտացումը, տեսականացումը, դասականացումը»¹²:

Ավելին Ա. Չոպանյանը ոչ միայն ժողովրդական ստեղծագործություններ է համարում Հայրենները, այլև ուղղակիորեն հերքում է Քուչակին Հայրենների հեղինակ համարելը. «Անհնար է, որ ատոնց հեղինակն ըլլայ Վանցի Քուչակը, ինչպէս կը յայտարարէ Արիստակէս Վ. Տէվկանց՝ չենք գիտեր ի՞նչ փաստի վրայ հիմնուելով: Այդ Վանցի Քուչակին մէկ բանաստեղծութիւնը (Աստուածածնայ վրայ տաղ մը) ատենով Ս. Ղազարու ձեռագիրներուն մէջ գտած ու հրատարակած եմ Անահիտի մէջ. հեղինակը այդ տաղին վերջերը ինքզինքը

¹⁰ Չոպանյան. 1987, 108:

¹¹ Չոպանյան. 1926, 5:

¹² Չոպանյան. 1926, 5–6:

որոշապէս կ'անուանէ «աշուղ Քօչակս որ կ'ասեն ի Վան», բայց իր երգը նիւթով, լեզուով, ոճով ու տաղաչափութեամբ շատ տարբեր է մեզ զբաղեցնող տաղաշարքէն: Երբ 1902-ին հրատարակեցի «Նահապետ Քուչակի Դիւանը», արդէն իսկ այն զգացումն ունէի, որ այդ տաղերուն խարակոնիսեցի Նահապետ Քուչակ աշուղին վերագրումը ապացուցուած բանի մը ձեւը չունէր, եւ թէ անոնք աւելի ժողովրդական երգերու բնոյթն ունին, Ակնայ երգերուն շատ մօտիկ. յառաջաբանին մէջ զայդ նկատել տուած էի երկու տողով. բայց նոր յայտնուող այդքան թանկագին բանաստեղծական գանձ մը լաւագոյն էր անունով մը մէջտեղ նետել ...»¹³:

Ահա այսպէս՝ 24 տարի անց Ա. Չոպանյանը խոստովանում է, որ դեռևս 1902-ին ինքը համոզված էր հայրենների ժողովրդական լինելու մեջ, այնպես որ հայագիտութեան մեջ արմատացած կարծիքը, թե վերջինս հայրենները համարում է Քուչակին, եւ թյուրիմացութիւն է: Ա. Չոպանյանը, որին ընդունում են որպէս Քուչակին հայրենների հեղինակ համարող, ինքն իսկ հերքել է Արիտական Տեղանցի կարծիքը, ինչպէս նաև պարզորոշ հայտնել է տարիներ առաջ իր ունեցած դիրքորոշման մասին: Չի բացառվում, որ Չարենցը տեղյակ լինէր նաև Ա. Չոպանյանի 1926 թ. տպագրված գրքում արտահայտած տեսակետներին, սակայն մեզ հայտնի չէ դա հաստատող որևէ փաստ: Ա. Չոպանյանի ու Ե. Չարենցի հանդիպումը Երևանում տեղի է ունեցել 1932 թ. նոյեմբերին, իսկ վերջինս իր վերոհիշյալ պոեմը գրել էր 1932 թ. ամռանը, ուստի գրեթե բացառվում է Ա. Չոպանյանի բանավոր ազդեցությունն այս հարցում, թեև նա վկայում է՝ բանաստեղծի հետ մի քանի հանդիպումներ են ունեցել, որտեղ խոսել են գրական ամենատարբեր հարցերի շուրջ. «... բանաստեղծ Չարենցին, որուն հետ մէկէ աւելի անգամներ տեսակցեցայ՝ գրական հարցերու վրայ երկար խոսակցութիւններ ունենալով»¹⁴: Ավելին՝ հայտնի է, որ 1932 թ. նոյեմբերի 29-ին Պետհրատի տնօրեն Էդվարդ Չոփուրյանի աշխատասենյակում Չարենցը պայմանագիր է կնքել Ա. Չոպանյանի հետ՝ վերահրատարակելու «Նահապետ Քուչակի Դիւանը» գիրքը, ինչը, սակայն, մնացել է անկատար¹⁵:

1927 թ. «ՀՍԽՀ Պետական Համալսարանի գիտական տեղեկագրի» 2–3 համարում Մ. Աբեղյանը տպագրում է հայրենների մասին իր հիմնարար ուսումնասիրությունը, որը շարունակվում է հաջորդ համարներում և ավարտվում 1930 թ. միակ համարում: Այստեղ Մ. Աբեղյանը խնդիրը գիտական համակողմանի քննության է ենթարկում հիմնավորապես հերքելով հայրենները Քուչակինը համարելու կեղծ տեսությունը:

Բնականաբար, Չարենցի նման հանճարեղ անհատականությունը չէր կարող անտեղյակ մնալ 1920-ական թվականներին բանասիրության մեջ ծավալվող այս կարևոր բանավեճին:

1931 թ. Չարենցը Պետհրատի գեղարվեստական բաժնի վարիչն էր և բանակցում էր Մ. Աբեղյանի հետ «Սասնա ծռեր»-ի գիտական հրատարակության շուրջ, սակայն աչքերի հիվանդության պատճառով վերջինս հրաժարվում

¹³ Չոպանյան. 1926, 6:

¹⁴ Չոպանյան. 1935, 9:

¹⁵ Գասպարյան. 2022, 38:

է¹⁶: Գործը նախաձեռնող Չարենցը, որ հանձնարարություն էր ստացել Աղասի խանջյանից, համառում է, և Մ. Աբեղյանը, ի վերջո, տեղի է տալիս՝ Կ. Մելիք-Օհանջանյանի հետ ստանձնելով կատարել Չարենցի առաջարկը: 1932 թ. սեպտեմբերի 7-ին Աբեղյանի ու Չարենցի միջև կնքվում է պայմանագիր¹⁷: Պարզ է, որ 1931–1932 թթ. Չարենցն անձնական շփումներ է ունեցել Մ. Աբեղյանի հետ, և նրանք բանակցում էին գիտական հարցի շուրջ, ուստի հնարավոր է, որ հայրենների հեղինակի հարցը ևս եղել է նրանց խոսակցության թեման, մանավանդ այդ տարիներին դա անչափ խնդրահարույց էր: Ավելին՝ Կ. Մելիք-Օհանջանյանն էլ հիշում է, որ Մ. Աբեղյանի տանը թեյի սեղանի շուրջ զրուցել են հայ միջնադարյան քնարերգության մասին. «Չարենցը ծրագրում էր հրապարակ հանել գիտական լուրջ խմբագրությամբ ոչ միայն մեր վեպը, այլև քնարերգությունը, առածները և այլն: Նա սիրով խոսում էր նաև հին և միջնադարյան գեղարվեստական արժեք ունեցող ստեղծագործությունների հրատարակության մասին ...»¹⁸:

Ե. Չարենցի «Գովք խաղողի, գինու և գեղեցիկ դպրության» պոեմը 1933 թ. տպագրվում է «Գիրք ճանապարհի» գրքում, որում Չարենցն այս անգամ հայրեններն անվանում է «ռամիկ և ռամկական», նաև «գեղջկաբարբառ», իսկ դրանց հեղինակներին՝ «քերթողներ գեղջուկ հայրենների»:

Ասել, թե Չարենցն այս պոեմում հերքում է նաև Նարեկացուն, սխալ կլինի, քանի որ «Գիրք ճանապարհի» ժողովածուի պատմափոխադրության համակարգում լիովին ընկալելի է ավելի վաղ «լուսապսակ ճակատ» անվանված Նարեկացուն այստեղ «մուսախոս դպիր» անվանելը:

Օ, մուսախոս դպիրներ սև՝—
Դո՛ւ, Շնորհալի՛, և դո՛ւ. Նարեկ,
Դո՛ւք — մագաղաթյա և հանճարեղ,
Դո՛ւք — զարհուրելի, ինչպես Դարեհ ...¹⁹

Ամբողջ հարցն այն է, որ «Գիրք ճանապարհի» ժողովածուի ստեղծման շրջանում, ինչպես նկատել է Հրանտ Թամրազյանը, «երևան են գալիս նաև հակասություններ՝ կապված ժամանակի որոշ ծանր երևույթների հետ: Գրքի ստեղծման ժամանակ մեր կյանքում ծագել էին մի շարք դժվարություններ:

Այդ օրերին մեր գրական կյանքում և պատմագիտության ասպարեզում տարածված էր մի նիհիլիստական հայացք՝ պատմության ու անցյալի նկատմամբ»²⁰:

Ազգային այս նիհիլիստական հայացքը չի վրիպել նաև գրականագետ Ազատ Եղիազարյանի տեսադաշտից, որ գրել է, թե «Հարենցյան հայրենասիրությունը անկրկնելի, զուտ հարենցյան որակ է ստանում, դրա համար էլ, ի վերջո, «նիհիլիզմ» բառը շատ միակողմանի է թվում Չարենցի վերաբերմունքը մեր պատմության նկատմամբ բնութագրելիս:

¹⁶ Տե՛ս Հիշողություններ Եղիշե Չարենցի մասին. 1961, 328:

¹⁷ Տե՛ս Գ ա ս պ ա ղ յ ա ն. 2022, 39:

¹⁸ Հիշողություններ Եղիշե Չարենցի մասին. 1961, 328:

¹⁹ Չ ա ռ ե ն ց. 1987, 102:

²⁰ Թ ա մ Ր ա զ յ ա ն. 1986, 455:

Իր աշխարհընկալմամբ Չարենցը հակված էր ծայրահեղությունների: Այն, ինչ անվանում են հավասարակշռված գնահատականներ, խորթ էր նրան: Այդ պատճառով էլ գուտ պատմագիտական իմաստով Չարենցի գնահատականները միշտ վեճեր կհարուցեն, կվիճարկվեն, կմերժվեն»²¹:

Միջնադարյան վարդապետների քնարը իբրև նոր ժամանակների պոեզիայի շարունակություն դիտելն անընդունելի է Չարենցի համար, քանի որ նրանց երգը թշնամի է «կյանքին, սրտին, լույսին».

ԺԸ

Դո՛ւք – պալատական, դո՛ւք – արդարև
Դժնի դպրության կոթողներ սին,
Թշնամի կյանքի՛ն, սրտի՛ն, լույսի՛ն,
Հանուն սրբության անեղծ կույսի՛ն
Քերթողներ կրքի և տուփության,
Դո՛ւք չեք այսօրվա մեր դպրության
Դարերից հորդող գետն այն փարթամ,
Որ դեռ հավիտյան պիտի երթա ...²²

Սա բանաստեղծի սուբյեկտիվ գեղարվեստական ընկալումն է մեր գեղեցիկ դպրության մասին, քանի որ, ըստ նրա, արդի քնարերգության սնող երակը պիտի լինի հայ գեղջուկի երգը.

ԻԳ

Օ՛, ո՛չ.– համընթաց ձեր դպրության,
Այդ հին դարերից, որպես Գողթան
Վտակներ վճիտ ու ոսկեձայն –
Հասել են տաղեր մեզ տխրության ...
Եվ գեղջկաբարբառ ուրախության ...
Հասել են տաղեր գուսանական,
Հայրեններ ռամիկ ու ռամկական
Եվ անտունիներ թափառական ...

ԻԵ

Ասում եմ ես գովք գուսանական
Քաղցրիկ երգերին մեր ոսկեձայն,
Որ երգիչները թափառական
Երգել են մթին դարերում այն: –
Մեր հին քերթությանն այս աշխարհիկ,
Որ դայլայլներով բիրտ բարբառի,
Ընդդեմ վանքերի մռայլ քարին –
Երգել է սերը չնաշխարհիկ ...

²¹ Եղի ա գ ա ռ յ ա ն. 2007, 168:

²² Չ ա ռ ե ն ջ. 1987, 103:

ԻԶ

Եվ ասում եմ գովք ես Հիմա այն
 Մեր հայրեններին գեղջկաբարբառ,
 Որ գինու գովքն են երգում անչար,
 Որթան ողկուլի Հմայքն անճառ՝
 Քրտնաթոր մարդու վաստակն արդար:
 Օ՛, ռամիկ մարդու լեզու՛ն ճարտար,
 Ձայն աշխատանքի արևավառ,
 Սիրո, խնդության գեղջուկ քնա՛ր ...²³

Չարենցի ընկալմամբ այս գեղջկաբարբառ երգերից են սնվել նաև Հովհ. Թումանյանի բյուրեղյա երգերը.

ԼԱ

Օ՛, ձեզանի՛ց են սկիզբ առել
 Մեր ժողովրդի երգերն հրե,
 Մեր աշուղների այն հանճարեղ
 Երգերը ոսկուն, որպես արև,
 Եվ ձեզանի՛ց է ապա սերել
 Այն քերթությունը, որ դեռ երեկ
 Լոռու տաղերգուն մեր արդարև
 Դարձրեց պայծառ, ինչպես բյուրեղ²⁴:

Ապա դրանք շարունակել է «մեղմաձայն», «տխուր» Տերյանը, մինչև հանդես է եկել ինքը՝ Չարենցը.

ԼԲ

Ապա տխրադեմ եկան հանդես
 Երգիչներ տխուր ու մոխրադես,
 Երգեցին տաղեր տխրահանդես,
 Այնպե՛ս մեղմաձայն, տխո՛ւր այնպես, –
 Մինչ հանդես եկա նվաստս – ե՛ս,
 Եվ՝ վառված հրով աշխարհի կեզ՝
 Երգեցի երգեր և՛ բորբ, և՛ թեթ,
 Տաղեր հոգմաձայն ու փրփրադեզ²⁵:

Թվում է՝ սրանով հարցը ստանում է իր հանգուցալուծումը, սակայն 1935 թ. նոյեմբերի 3-ին Չարենցը «Պոետի վիշտը» երկում կրկին հիշատակել է մեր

²³ Չ ա Ր Ե Ն Գ. 1987, 104:

²⁴ Չ ա Ր Ե Ն Գ. 1987, 106:

²⁵ Չ ա Ր Ե Ն Գ. 1987, 106:

միջնադարյան «սեզ» հայրենները, ապա հավելել Քուչակի անունը՝ որպես իր քնարը սնուցող երակներ:

Մեր հին հանճարեղ
Վեպից անաղարտ
Ծած բազմաթիվ
Հորիզոնի կաթ,—
Եկած նայիրյան
Գուսաններից մեծ,
Մեր միջնադարյան
Հայրեններից սեզ —
Քուչակից եկած
Եվ Հովնաթանից, —
Եկած ոսկեզարդ,
Հնչուն Գողթանից, —
Սեզ Սայաթ-Նովյան՝
Աղբյուրից եկած,
Ողջ նայիրական
Փառքից ոսկեկայծ²⁶:

Չարենցի այս տողերից ակնհայտ է, որ նա ոչ թե նույնացրել, այլ տարանջատել է հայրեններն ու Քուչակին, քանի որ արդեն իսկ հրապարակի վրա էր Մ. Աբեղյանի ուսումնասիրության «Նահապետ վարպետ — Աշուղ Քուչակ» վերնագրով գլուխը, որտեղ լեզվաբանը հստակ գրում է. «Այս վանեցի աշուղ Քուչակի անունով գտնված են մի քանի յերգեր, բայց բոլորովին տարբեր բնավորությամբ և լեզվով, քան «Ն. Քուչակի դիվանի» մէջ յեղածները»²⁷: Պարզ է, որ խոսքն այստեղ Ա. Չոպանյանի կողմից 1902 թ. տպագրված գրքի մասին է, որում տպագրվել են գուսանաժողովրդական հայրենները որպես Քուչակի երգեր, մինչդեռ Մ. Աբեղյանը հայտնում է Քուչակի «Գովասանք Սուրբ Աստուածածնին ի վանեցի Քօչակէ ասացեալ» վերնագրով «Աղբիւր կենդանի» սկսվածքով երգի մասին՝ վկայակոչելով Էջմիածնի մատենադարանի ձեռագիր աղբյուրը: Մ. Աբեղյանի կողմից ձեռագրական փաստով հիմնավորվում է, որ Քուչակն այս աշուղական երգի հեղինակն է, ոչ թե գուսանաժողովրդական հայրենների:

Ահա, թե ինչու Չարենցն իր գրական ակունքների մեջ հիշատակում է մեր հին վեպը, նայիրյան գուսաններին, միջնադարյան հայրենները, ապա նաև՝ Քուչակին, Հովնաթանին ու Սայաթ-Նովյանին:

Եզրակացություն

Փաստենք. 1922 թ. տպագրված «Նարեկացու, Քուչակի պես լուսապսակ ճակատ չկա» տողը Չարենցը գրել է, երբ գիտությունը դեռևս անհայտ էր Քուչակի իրական աշուղական ստեղծագործությունը, ուստի բնական է

²⁶ Չ ա ր ե ն ց. 1983, 99:

²⁷ Ա բ ե ղ յ ա ն. 1927, 193, տե՛ս նաև Ա բ ե ղ յ ա ն. 1967, 19:

կարծել, որ Չարենցը, այստեղ Քուչակ ասելով, նկատի է ունեցել հայրենները, մինչդեռ 1932 թ. գրված պոեմում բանաստեղծը հայրենների հեղինակներին անվանել է «քերթողներ գեղջուկ հայրենների», ավելի ուշ՝ 1935 թ., իբրև թվարկում իրար կից ներկայացրել է մեր միջնադարյան հայրենները, նաև Քուչակի անունը՝ որպես աշուղի, որին ապա հաջորդում են Նաղաշ Հովնաթանի և Սայաթ-Նովայի անունները: Չարենցի նման անհատականությունը չէր կարող անտեղյակ լինել հայրենների շուրջ բանասիրական վեճին, և ժամանակագրորեն նրա ընկալումները փոփոխվել են գիտության զարգացմանը զուգընթաց, անշուշտ, առավելապես Մ. Աբեղյանի տեսության ազդեցությամբ:

Վանո Եղիազարյան – Բ. Գ. Դ., ՀՀ ԳԱԱ Մ. Աբեղյանի անվան գրականության ինստիտուտի Հայ հին և միջնադարյան գրականության բաժնի գիտաշխատող, Վանաձորի Հ. Թումանյանի անվան պետական համալսարանի Հայոց լեզվի և գրականության ամբիոնի պրոֆեսոր: Գիտական հետաքրքրությունները՝ Հայ հին և միջնադարյան գրականություն, բնագրագիտություն՝ գրաբար բնագրերի փոխադրությամբ, բանագիտություն, արդի Հայ գրականություն և գրական քննադատություն: Հեղինակ է 30 գրքի և ավելի քան 100 հոդվածի:
ORCID:0009-0006-3176-8436. vano.exiazaryan@mail.ru

ԳՐԱԿԱՆՈՒԹՅՈՒՆ

Աբեղյան Մ. 1927, Հին գուսանական ժողովրդական յերգեր. – «Սիւհ պետական համալսարանի գիտական տեղեկագիր», թիվ 2–3, էջ 185–257:

Աբեղյան Մ. 1967, Երկեր, Խ. Բ, Երևան, ՀՍՍՀ ԳԱ հրատ., 389 էջ:

Բախչինյան Հ. Քուչակի իրական ժառանգությունը. – «Գրական թերթ» (Երևան), 08. II. 2019:

Գասպարյան Դ. 2022, Չարենցը հրատարակիչ. – «Դրոշակ» (Երևան), մայիս, էջ 32–40:

Եղիազարյան Ա. 2007, Պատմության երգեհոնը, Երևան, «Տիգրան Մեծ» հրատ., 252 էջ:

Թամրազյան Հ. 1986, Բանաստեղծության հազարամյա խորհուրդը, Երևան, «Սովետական գրող», 528 էջ:

Թումանյան Յովհ. 1916, Նաղաշ Յովնաթանը եւ նրա, Քուչակ Նահապետի ու Սայաթ-Նովայի սերը, Թիֆլիս, 32 էջ:

Հայերգ մեղեդիք տաղք եւ երգք, հաւաքեց Արիստակէս վարդապետ Տէվկանց ուխտէն Վարազայ, Թիֆլիս. 1883, 208 էջ:

Հարությունյան Ս. 1996, Հայրենների խնդիրը և Ասատուր Մնացականյանի գիտական նոր համահավաքը. – ՊԲՀ, № 1–2, էջ 153–168:

Հիշողություններ Եղիշե Չարենցի մասին. 1961, Երևան, «Հայպետհրատ», 391 էջ:

Չարենց Ե. 1983, Անտիպ և չհավաքված երկեր, բնագիրը պատրաստեց և ծանոթագրեց Անահիտ Չարենցը, Երևան, ՀՍՍՀ ԳԱ հրատ., 771 էջ:

Չարենց Ե. 1987, Երկերի ժողովածու չորս հատորով, Խ. III, Երևան, «Սովետական գրող» հրատ., 544 էջ:

Չոպանեան Ա. 1902, Նահապետ Քուչակի դիւանը, Փարիզ, 133 էջ:

Չոպանեան Ա. 1902, Նահապետ Քուչակի երգերը. – «Անահիտ», թիվ 6, էջ 117–125:

Չոպանեան Ա. 1902, Նահապետ Քուչակի գործը. – «Անահիտ», թիվ 9, էջ 189–199:

- Չոպանեան Ա. 1924, Եղիշե Չարենց. – «Ապագա» (Փարիզ), 1 մարտի, էջ 1:
 Չոպանեան Ա. 1926, Հատընտիր էջեր քուչակեան տաղաշարքէն, Փարիզ, 43 էջ:
 Չոպանեան Ա. 1935, Տպաւորութիւններ եւ յիշատակներ Խորհրդային Հայաստանէն. – «Անահիտ» (Փարիզ), թիւ 6, էջ 1–15:
 Զրբաշյան Էդ. 1982, Չորս գագաթ, Երևան, «Սովետական գրող» հրատ., 468 էջ:
 Քուչակ Ն. 2017, Աշուղական երգեր, աշխատասիրութեամբ Վանո Եղիազարյանի, Երևան, «Արմավ», 172 էջ:

REFERENCES

- Abeghyan M. 1927, Hin gusanakan zhoghovrdakan yerger. – «HSKHH petakan hamalsarani gitakan teghekagir», t'iv 2–3, ej 185–257 (In Armenian).
 Abeghyan M. 1967, Yerker, h. B, Yerevan, HSSH GA hrat., 389 ej (In Armenian).
 Bakhch'inyan H. K'uch'aki irakan zharangut'yuny. – «Grakan t'ert'» (Yerevan), 08. II. 2019 (In Armenian).
 Gasparyan D. 2022, Ch'arents'y hratarakich'. – «Droshak» (Yerevan), mayis, ej 32–40 (In Armenian).
 Yeghiazaryan A. 2007, Patmut'yan yergehony, Yerevan, «Tigran Mets» hrat., 252 ej (In Armenian).
 T'amrazyan H. 1986, Banasteghtsut'yan hazaramya khorhurdu, Yerevan, «Sovetakan grogh», 528 ej (In Armenian).
 T'umanean Yovh. 1916, Naghash Yovnat'any yev nra, K'uch'ak Nahapeti u Sayat'-Novayi sery, T'iflis, 32 ej (In Armenian).
 Hayerg megheidik' taghk' yev yergk', hawak'ets' Aristakes vardapet Tevkants' ukhten Varagay, T'iflis, 1883, 208 ej (In Armenian).
 Harut'yunyan S. 1996, Hayrenneri khndiry yev Asatur Mnats'akanyani gitakan nor hamahavak'y. – PBH, № 1–2, ej 153–168 (In Armenian).
 Hishoghut'yunner Yeghishe Ch'arents'i masin. 1961, Yerevan, «Haypethrat», 391 ej (In Armenian).
 Ch'arents' Ye. 1983, Antip yev ch'havak'vats yerker, bnagiry patrastets' yev tsanot'agrets' Anahit Ch'arents'y, Yerevan, HSSH GA hrat., 771 ej (In Armenian).
 Ch'arents' Ye. 1987, Yerkeri zhoghovatsu ch'vors hatorov, h. III, Yerevan, «Sovetakan grogh» hrat., 544 ej (In Armenian).
 Ch'vopanean A. 1902, Nahapet K'uch'aki diwany, P'ariz, 133 ej (In Armenian).
 Ch'vopanean A. 1902, Nahapet K'uch'aki yergery. – «Anahit», t'iv 6, ej 117–125 (In Armenian).
 Ch'vopanean A. 1902, Nahapet K'uch'aki gortsy. – «Anahit», t'iv 9, ej 189–199 (In Armenian).
 Ch'vopanean A. 1924, Yeghishe Ch'arents'. – «Apaga» (P'ariz), 1 marti, ej 1 (In Armenian).
 Ch'vopanean A. 1926, Hatyntir ejer k'uch'akean taghashark'en, P'ariz, 43 ej (In Armenian).
 Ch'vopanean A. 1935, T'paworut'iwnner yev yishatakner Khorhrdayin Hayastanen. – «Anahit» (P'ariz), t'iw 6, ej 1–15 (In Armenian).
 Jrbashyan Ed. 1982, Ch'vors gagat', Yerevan, «Sovetakan grogh», 468 ej (In Armenian).
 K'uch'ak N. 2017, Ashughakan yerger, ashkhata sirut'yamb Vano Yeghiazaryani, Yerevan, «Armar», 172 ej (In Armenian).

ВОСПРИЯТИЕ ЕГИШЕ ЧАРЕНЦЕМ КУЧАКА И АЙРЕНОВ

ВАНО ЕГИАЗАРЯН

Р е з ю м е

Ключевые слова: Кучак, айрены, Чаренц, произведение, восприятие.

Строка «Умов светлее, чем Кучак, Нарекаци – на свете нет» из стихотворения «Я солнцем вскормленный язык моей Армении люблю», опубликованного в 1922 году, Егише Чаренцем была написана тогда, когда науке не были известны подлинные ашугские произведения Кучака, поэтому естественно предположить, что, говоря о Кучаке, Е. Чаренц имел в виду айрены. Между тем в поэме «Хвала винограду, вину и изящному искусству», написанной в 1932 году, авторов айренов поэт называет «слагателями деревенских айренов». Позже, в 1935 году, в «Скорби поэта», в списке средневековых айренов он указал также имя Кучака как ашуга, а за ним следовали имена Нагаша Овнатана и Саят-Новы.

Несомненно, Е. Чаренц не мог не знать о развернувшихся вокруг айренов спорах (Тевканц, Чопанян, Абебян), и со временем восприятие айренов изменилось, разумеется, главным образом благодаря теории М. Абебяна.

Вано Егиазарян – д. филол. н., научный сотрудник отдела древней и средневековой армянской литературы Института литературы им. М. Абебяна НАН РА, проф. кафедры армянского языка и литературы Ванадзорского государственного университета. Научные интересы: древнеармянская и средневековая армянская литература, текстология – с изложением древнеармянских (на грабаре) оригиналов, фольклористика, современная армянская литература и литературная критика. Автор 30 книг и более 100 статей. ORCID:0009-0006-3176-8436. vano.exiazaryan@mail.ru

YEGHISHE CHARENTS' PERCEPTION OF KUCHAK AND HAYRENS

VANO YEGHIAZARYAN

Summary

Keywords: Kuchak, hayrens, Charents, literary work, perception.

The line “There’s no brighter forehead than that of Narekatsi and Kuchak” in the poem “I Love My Sweet Armenia’s Sun Flavored Word”, published in 1922, was written by Yeghishe Charents at the time when Nahapet Kuchak’s original ashugh (minstrel) literary works were unknown to science, so it’s quite natural to assume

that when speaking about Kuchak, Charents had in mind the hayrens (an old form of Armenian folk poetry). Meanwhile in the poem “In Praise of Grapes, Wine and Fine Art” written in 1932, the poet called the authors of hayrens “composers of village hayrens”. Later, in 1935, in his poem “The Grief of the Poet”, in the list of medieval hayrens he also indicated the name of Kuchak as an ashugh, followed by the names of Naghash Hovnatan and Sayat Nova.

Undoubtedly, Yeghishe Charents was well aware of various disputes related to hayrens (Tevkants, Chobanyan, Abeghyan) and, with time, the perception of hayrens changed, of course, mainly thanks to M. Abeghyan’s theory.

Vano Yeghiazaryan – Doctor of Sciences in Philology, Researcher at the Department of Ancient and Medieval Armenian Literature of the Institute of Literature after M. Abegyan of NAS RA, Professor at the Department of Armenian Language and Literature of Vanadzor State University after H. Tumanyan. Scientific interests: ancient and medieval Armenian literature, textual studies with presentation of ancient Armenian (in grabar) originals, folklore studies, modern Armenian literature and literary criticism. Author of 30 books and over 100 articles. ORCID:0009-0006-3176-8436. vano.yeghiazaryan@mail.ru